

Ralf Dahrendorf, pokoušení nesvobody a současné vysokoškolské prostředí

Libor Prudký

Není zvykem v tomto časopisu poukazovat na knihy, které jsou s tématem vysokých škol spojeny jen velmi volně. Navíc na knihy, které nejsou nové. Mohou být ale další důvody, které ústí v rozhodnutí o určité knížce napsat. Pro to, abych napsal o knize Ralpha Dahrendorfa „Pokoušení nesvobody“ (Nakladatelství H+H, 2008), mě vedlo téma knihy: otázka cest, výzev, variant a podob podlehání pokušení nesvobody. Téma, které je v naší společnosti jen zdánlivě vedlejší. V síti nejrůznějších mystifikací a výkladů se problém svobody jakoby vytrácí, nebo naopak se zdá být tak samozřejmý, že se stejně vytrácí. Dahrendorfova kniha pojednává o podlehání nesvobodě v totalitních režimech. A i když se možná z dnešního pohledu zdá, že právě v nich to přece bylo jasné, i v nich se velmi vzdělaní, odpovědní a vlivní intelektuálové posouvali do situací, kdy lze hovořit o podlehnutí svodům nesvobody. V dnešní době je možnost výběru sice mnohem bohatší a tudíž se zdá, že svobodnější. Zároveň ale jsou takové možnosti tak proměnlivé, bohaté a protichůdné, že se v tom dá velmi obtížně vyznat. A při této změti zůstává jedna skutečnost nesporná: totiž, že bez svobodné existence (tedy i existence odpovědné za vlastní svobodné skutky) se naše civilizace, naše kultura, naše tradice a jistoty rozplynou. Před rozhodováním o „pokoušení nesvobody“ stojíme často. Zpracovaná a komentovaná zkušenost jiných je potřebná. Často se studenty diskutujeme na toto téma. Moje přesvědčení o potřebnosti číst a i vykládat tuto Dahrendorfovu knížku vychází mimo jiné i z těchto diskusí a tyto diskuse jsou i zdrojem pro toto zamyšlení. Přičemž jako hlavní zdroj zde pro mě vystupuje text zpracovaný jedním studentem na FHS UK.¹

Autor se v knize pokouší zjistit, jakou kvalitu mají lidé, kteří v nesvobodné době nerezignují na myšlenky svobody, a jak a na základě čeho odolávali pokušení nesvobody. Předmětem zájmu této knihy jsou intelektuálové, kteří ve své době ovlivňovali a měnili situaci. Důležité je období, ve kterém intelektuál působí. Dvacáté století mělo řadu přelomových bodů. „Tato

¹ Jiří Juhasz: „R. Dahrendorf: Pokoušení nesvobody“. Seminární práce v rámci předmětu „Důležité knihy“, FHS UK, Praha, 2015.

DISKUSE

zlomová období byla pro veřejně působící intelektuály skvělá – tehdy byli nutní, v normálních časech jen užiteční“, dodává Dahrendorf.

Německý nacismus a sovětský komunismus – dva silní pokušitelé. Pokušení poukazuje na iracionální prvek kapitulace ve smyslu povinnosti, oddanosti. Politika nsvobody má určité kouzlo.

Mezi prvky nacismu vyvolávajícími výraznou přitažlivost uvádí autor nejprve pocit sounáležitosti – touhu po vazbě. Heidegger popisuje tři formy této vazby: vazba k národnímu společenství skrze „pracovní službu“, vazba ke cti a osudu národa skrze „brannou službu“ a vazba k duchovnímu poslání německého národa skrze „službu vědění“. Nebyly to právě ty vazby, které lidé hledali, ale slibovaly vybudovat určité formy solidarity. Druhým bylo vůdcovství. Charismatická moc Hitlera a dalších vůdců měla svůj účinek. I proto, že potenciální absence vůdce mohla vyvolávat představu o nevyhnutelnosti katastrofy. Třetím prvkem pokušení je „prvek zjasnění“. Jedná se o nábožensko-mystický prvek nacismu. Je zde řeč o nahrazení náboženství osobou Vůdce, a přikláněli se k němu hlavně ti, kteří ztratili viru tradiční. Zjasnění také využívalo pojmu národ a národní velikost, což bylo také jakýmsi abstraktním snem, vírou.

Přitažlivost komunismu byla, podle autora, rovněž ve „zjasnění“ pohledů, pochopení a výkladu. Komunismus říká, že zákon dějin – kroky k revoluci jsou nevyhnutelné, stejně jako je u náboženství boží vůle. Jako náboženství potřebuje své svatostánky, tak i komunismus potřebuje ty své, v tomto případě v podobě politické strany. Komunismus přetvořil nacistické vazby krve a půdy ve vazbu ke straně. To bylo pro intelektuály skutečným naplněním na dlouhé období a někdy i na celý život. Komunismus umožňoval sebezařazení a vazbu na naději a budoucnost.

Odolat těmto pokušením v tak složité době – v období po první světové válce – bylo obtížné. I v tom, že šlo o postup proti hlavnímu proudu, logicky spoluutvářenému i násilím. Nepovedlo se to mnoha intelektuálům. Dahrendorf připomíná Heideggera, Adorna, Tomase Manna nebo K. Mannheima. Byť to bylo jen na čas. „Manželé Webbovi, intelektuálové fabiánské společnosti a tudíž patřící k Labour party, také uvěřili, a i po cestě po Sovětském svazu jim problémy nové civilizace nevadily, viděli ve Stalinově Rusku naplnění svých tužeb,“ uvádí jako příklad druhé podoby omámení autor knihy. Z naší minulosti víme o mnoha osobnostech, ba dokonce o skoro celé literární generaci – levicových umělců a intelektuálů z třicátých let minulého století. Někteří z nich za svou věrnost nsvobodě dokonce zaplatili životem. (Příznačné je, že možná častěji od vlastních soudruhů než od nepřátel.)

Dahrendorf klade v této souvislosti otázku: Je tedy přípustné tolerovat přechodné propadnutí pokušením doby? A odpovídá: záleží na tom, co v tom

propadnutí lidé udělali a jak dlouho trvalo, záleží na motivech a pozdějším uvědomění.

Jádrem je ale řada kapitol o těch, kteří pokušení odolali. Dahrendorf připomíná K. R. Poppera, R. Arona, I. Berlina a také V. Havla. Uvádí souvislosti jejich působení a také jejich konkrétní práce a skutky. Nejde zdaleka „jen“ o akademický problém, ale o problém občanství. A problém pojetí a odpovědnosti za vzdělávání a činnost intelektuálů vůbec.

Tomuto tématu je věnována podstatná část knihy.

Ocitujeme odstavec, který autor věnoval přístupům i drobné kritice I. Berlina a jeho konceptu svobody, protože je to odstavec shrnující hlavní témata celého textu: Odolávání pokoušení nesvobody mění vztah ke svobodě. Člověku je pak více drahá. „Svoboda je absence nátlaku“. Podle I. Berlina je svoboda, když člověk žije vlastní život a chce ho žít. Moderní intelektuálové ji chápou také tak. Svoboda tedy znamená, že jednotlivec minimalizuje omezení konání i chtění. Aby byla svoboda skutečná, musí se stvořit, ustavit. Každé ustavení svobody znamená však i její omezení. I. Berlin říká, že pravidla svobody ji zároveň omezují. Svoboda tak nikdy není čirá. Berlin mluví o dvou druzích svobody – negativní a pozitivní. Negativní svoboda je svobodou od útlaku – ta je pozitivní a nejvyšší hodnotou. Tato svoboda vyjadřuje možnost jednání. Pozitivní svoboda – tou míní Berlin morální instanci, která se mění v reálnou moc a rozpouští jednotlivce v morálním celku, což je prospěšné pro uzurpátory moci, kteří se mohou prohlásit za zástupce tohoto celku. Berlin tak tuto svobodu ani neměl pojmenovávat svobodou, je to spíše nesvoboda, dodává Dahrendorf. Existuje pouze nedělitelná jedna svoboda. Zde Berlin rozvíjí svou tezi pluralismu. Svoboda, ať už to je cokoliv, není ani rovnost, ani spravedlnost, i když i to jsou hodnoty. Jsou to ovšem hodnoty v takovém řádu, kde za nejvyšší hodnoty platí. Svoboda může být slučitelná i se vznikem velkých zlořádných mocností. Je zde tedy mnoho respektovaných hodnot, které si mohou protiřečit. Hlavní tezí Berlina pak je, že tam, kde jsou hodnoty nesmiřitelné, nelze nalézat jednoznačná řešení. „Svoboda znamená, že existují možnosti jednání, ať už je lidé využívají, nebo ne. Možná jsou lidé šťastní, když nechtějí to, co mít nemohou, ale jejich občanskou nebo politickou svobodu to nerozšiřuje...“. Nevyužívání jednání otevírá pole pro uzurpátory moci. Proto je nutná činná svoboda.

Tato zestručňující citace – spíše parafráze – z Dahrendorfovy knihy poukazuje na hlavní témata, která jsou v knize dále diskutována. Dahrendorf odkazuje na další autory, především na Erasma, a prohlubuje pohledy na místo svobody v životě intelektuála. Tedy v životě člověka, který se pokouší existovat odpovědně vůči svému myšlení, svědomí a působení ve společenství lidí. Dochází k poznatku, že bez soustavného utváření právě vztahu sebe sama

DISKUSE

a svobody – nebo také: sebe sama a svodů nesvobody – nemůže k naplnění obsahu intelektuální existence dojít. Vyjadřuje se i k dalším atributům takové existence: moudrost, říká, patří mezi ně a je především ve správném používání rozumu. Racionalita je pak jasné myšlení a zkušenost, rozum zde není lidskou vlastností, je to postoj a připravenost vyslechnout argumenty a učit se ze zkušenosti. (Není tudíž „zaměřením vlastní existence k tomu, co je mi prospěšné“. Teorie racionální volby v tomto vidění nabývá výrazně odlišné podoby proti té, která např. v současnosti převažuje v této společnosti či v poučkách neoliberalismu.) Pro odolávání svodům nesvobody nachází autor jako nejúčinnější obsah vyjádřený v označení těch, kteří těmto svodům odolávají – erasmovci. Upozorňuje na nové svody nesvobody – méně zřetelné, o to možná nebezpečnější. Stojíme před nimi všichni a stále. Věnuje také několik kapitol problém „přízpusobení“ se nesvobodě a důsledkům, které z něj vyplývají. Stejně tak tématicke „vnitřní“ a „vnější“ emigrace.

Nebudu dále provádět obsahem knihy. Bylo by to škoda a asi bych to nedokázal zstručňovat nejpřesněji. Mé doporučení je jasné. Přečtěte si to a zkuste prezentovaná témata a poznatky probrat se sebou samotnými a pokud možno i se svými studenty. Nebo je nám jedno, co z nich bude? Nebo si myslíme, že skutečně cílem a posláním intelektuálů na vysokých školách je v naší slavné postmoderní době naplňování kritérií pro oficiální bodování vědecké práce? Nebo – ještě přesněji – služba kafemlejnům a formálním kritériím čím dál výrazněji vstupujícím do výuky? Jestli to tak je, pak jsme svodům nesvobody už podlehlí.